

ČERTOVSKÉ MASKY Z MIKULÁŠSKÝCH OBCHŮZEK VE ŠTÍTNÉ NAD VLÁŘÍ

Eva Večerková, Etnografický ústav Moravského zemského muzea, Brno

Mikulášské obchůzky se udržují dodnes na většině míst a krajů na Moravě. Na jižním Valašsku, především ve Štítné nad Vlárí, upoutají pozornost maskování a masky. Zde se každoročně, v předvečer svátku sv. Mikuláše, objevuje několik skupin maskovaných čertovských postav s tradičními dřevěnými maskami.

Předvánoční čas je v lidové tradici na Moravě svázán s obchůzkami mužů a žen, při nichž se používá rozličných masek a převleků: *barborek*, *lucek*, *matiček* či *mikulášek*, *Mikuláše* a jeho rozmanitých průvodců. Mikulášské obchůzky se udržují dodnes na většině míst a krajů, na jižním Valašsku však upoutají pozornost svou regionální osobitostí masky a maskování. Zaujal nás tento obyčej ve Štítné nad Vlárí, kde se každoročně v předvečer svátku objevuje několik skupin maskovaných postav, *čertů* se *Svatým* a *smrtkou*. Mužská chasa, dospělí i výrostci, se na mikulášské dny připravují už v týdnu před nimi. Ve Štítné je živo, občané vycházejí ven, aby se podívali na *létání čertů*, chlapci-školáci přehlušují zvonění *čertů* prás-kacímí kuličkami, jež se ujímá jako nový způsob ožívování mikulášského svátku.

Každá skupina čertů má svého *Svatého*, ustrojeného v bílých kalhotách a bílé košili, přes niž má přehozen ornát. Zhotovuje se buď z textilu (bílé i červené látky), nebo z tvrdé izo-lační lepenky s lesklou hliníkovou fólií na povrchu. Takový je po okraji lemován modrým či zlatým staniolem, polepen velkým červeným křížem s paprsky uprostřed a malými křížky po okraji. Ze stejného materiálu je zhotovena i vysoká biskupská mitra. K výrobě ornátu a mitry se dříve často používalo balícího papíru, příp. lepenky. K postavě *Svatého* patří nezbytná berla ze silného drátu či z kovové tyče. Pamětníci připomínají další postavy mikulášské obchůzky. Tak *Smrt* byla oblečena do bílých pekařských kalhot a bílé košile, na hlavě měla *kuklu* z bílého plátna s otvory pro oči a ústa, přes ramena přehozenou ložní plachtu; nosila dřevěnou kosu. Podle pamětníků se *kukla* pletla z ovčí vlny. Dnes bývá *Smrt* pojata jinak, v černém úboru a koupené obličejové masce; inspirací se mládeži stalo strašidlo z filmu *Vřískot*. *Žid* vystupoval v starých kalhotách a saku naruby obráceném, ve starém klobouku nebo beranici. Někdy míval hrb na zádech, nalepené licousy, nikdy mu nechyběl pytel přehozený přes rameno. Ometenou metlou proháněl lidi. Postava *žida* zanikla po polovině minulého století. Před více než dvaceti lety doplňoval mikulášskou skupinu *kůň*: jeho představitel býval podobně jako čert v kožichu, ale na hlavě měl dřevěnou koňskou hlavu, říkalo se tomu také *klapačka* – čelisti upevněné na drátě se tahem šňůrky rozevíraly a klapaly. Občas se mezi čerty i dnes objeví *anděl* v bílých šatech, s křídly (z textilu, papíru), ale není to pravidlem.

Zatímco *Svatého* má každá skupina jednoho – a tak i *Smrt*, *čertů* bývá několik. Hlavní důraz je na *čertech* a tak bývá večerní mikulášský shon nazýván *létáním čertů*. Zúžení typů postav a zmnožení *čertů*, provázené individuální tvořivostí v převlecích a maskách, je tendence příznačná pro novodobý vývoj mikulášských obchůzek, a to nejen na Valašsku. Maskování čertů sestává z kožichu obráceného srstí nahoru a sukně z pytloniny, obličej kryje *larva*, zpravidla vyřezaná ze dřeva. V ruce nosí čerti březovou metlu, kolem pasu a šikmo přes hrud' řetěz, na němž je uchyceno množství zvonků, starých i nově vyrobených. Nejvíce jich mají na zádech a jak pobíhají a skáčou, rámusí a zdaleka jsou slyšet. Dříve nosili zvonce v ruce, velké kravské nebo ovčí. Nové se vyrábějí z plechu. Hlasem, hučením, řinčením řetězy a zvonci, prudkými pohyby, při nichž se ohánějí metlou, dotvářejí maskování *ogaři* čertovskou postavu.

V předvečer mikulášského svátku se ve Štítné objeví nezřídka pět i sedm skupin čertů se

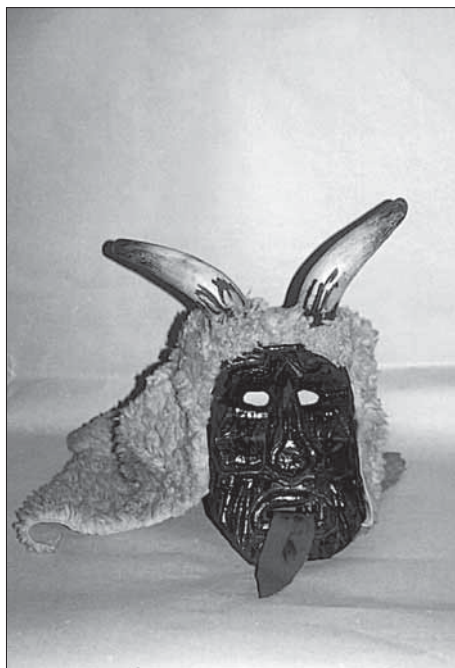
Čertovské masky Josefa Štěpančíka, 2005.

Mikulášská obchůzka 5. 12. 2005: čerti a Svatý.

Dřevěná maska čerta Františka Bajara.

Čertovská maska J. Štěpančíka ze sbírek Etnografického ústavu MZM, 2004. Autorka fotografií: Eva Večerková.

Svatým. Chodí se do rodin s dětmi na pozvání a podle toho se udělá i časový plán, jak se půjde. Začíná se po setmění a končí k půlnoci v místním hostinci. Před několika lety se chodilo i do Popova. Docházelo však k střetu s popovskými *čerty* a tak se štitněnští dnes pohybují v areálu své obce. Skupiny se vytvářejí podle věku a kamarádských vazeb; *mladší čerti* jsou výrostci, dříve sedmnáctiletí dnes i čtrnáctiletí *ogaři*, *starší čerti* mládenci a svobodní mladí muži starší 18 let. Mladší čerti museli mít respekt před staršími a snažili se jim proto vyhnout. Když uslyšeli řinčení zvonků, stáhli se. V případě, že se střetly obě skupiny, museli se mladí čerti starším představit, tedy stoupnout do řady a sundat larvy z obličejů. Starší čerti je pak *obúchli* metlami na znamení, že *děčka nemajú co chodit za čerty*. Toto generační rozvrstvení a nadřazenost starších se udržuje dodnes. Skupina má obvykle svého vedoucího, rázného *ogara*-čerta, který jde vpředu, *Svatý* vzadu. Když se potkali dva Mikuláši, podle tradice se navzájem uklonili – připomínají pamětníci. Dnes se pozdraví a poptají, jak se vede, jak se skupině daří vykonávat mikulášské poslání. *Svatý* má vystupovat vážně a na rozdíl od svých průvodců, kteří se vyjadřují pantomimou a neverbálně, oslovuje děti, vyptává se, zda nekradou sirky, nekouří, zda poslouchají rodiče atd. V domě zahajuje svou roli tradiční průpovídkou *Mikulášek přišel, Otčenášek řikej!* A rozdává dárky, které předem připraví rodiče. Pak čerti straší, zařinčí řetězy, natahují se po děcku, že je odnesou.

Dřevěné masky pro čerty byly mezi chlapci ceněny více než ostatní, zhotovené z papíru, textilu, králíčí či jiné kožesiny. Několik jich ve Štitné zůstávalo v rodinách ze starších dob, dědily se, půjčovaly. V obci se uchovává vzpomínka na Františka Bajara, svéráznou postavu mikulášských (i fašankových) obchůzek a také tvůrce několika dřevěných čertovských masek. Při obchůzkách představoval *Svatého*, vybízel chlapce, aby se mu přišli v přestrojení ukázat. Nebyl místní, pocházel z Jarcové na Vsetínsku. Starší tradici dřevěných masek zhotovovaných zručnými lidmi v tomto kraji dokládají jak sdělení pamětníků, tak obrazové i věcné muzejní doklady. Staré dřevěné masky byly lehčí a opatřovaly se tenkými dřevěnými cvoky, což mělo

zabránit, aby je někdo vzal do ruky a zkusil sundat čertovi z obličeje. Dřevěné *larvy* dnes na hlavách čertů převládají.

Josef Štěpančík vyřezává čertovskou masku. Štítná nad Vláří. Foto Eva Večerková, 2005.

Mnohé z nich pocházejí z rukou Josefa Štěpančíka (* 1970), jenž navázal na místní starou tradici. K řezbářské práci se dostal už jako chlapec (první *larvu* vyrobil v roce 1986) a stala se mu zálibou. Chlapcům, *ogarům*, se masek nedostávalo a tak se o ně pokusil, zprvu jen nožem, později postup řezby a použité nástroje promýšlel a v práci se zdokonaloval. Dnes odhaduje počet svých výtvorů na více než padesát.

Základním materiálem je půl klátku lipového dřeva, které nechává dva roky vyschnout. Než začne dlátkem formovat čertovský obličej, vymezí si v ploše střed a výšku očí. Postupně, jak odebírá dřevní hmotu, vystupují z *klátku* tváře, velký hruškovitý nos, nadočnicové oblouky, lícní kosti, brada. Otvory očí vyvrtá struhákem. Vydlabe vnitřní plochu, aby maska kopírovala tvary obličeje; přidává molitan, aby si budoucí *čert* neodřel tvář. K horní části masky připevňuje vyčiněnou beránčí kožešinu a rohy. Kravské nebo beraní je potřeba nejprve vysušit v octu se solí. Pak je Josef Štěpančík k dřevěné masce přišroubuje. Jiné – rohy vyřezané ze dřeva – přilepuje. Nakonec zbývá barevná úprava povrchu. Josef Štěpančík používá sytě červenou lakovou barvu a nátěr doplňuje detaily černou. Červená barva vyniká v setmělém večeru, dodává chlupatým čertím postavám hrozivou podobu, zvyšuje účinek jejich lomození.

Literatura:

- B u z e k, Ladislav: *Kulturně historické pozadí mikulášských obchůzek na moravském Valašsku*. In: Moravsko-slovenské vztahy v lidové kultuře. Ostrava 1974, s. 155–173.
- S t a ň k o v á, Jitka, B a r a n, Ludvík: *Masky Démoni Šaškové*. Pardubice (Theo) 1998.
- T o m e š, Josef: *Vánoční obyčej na Valašsku*. Národopisné aktuality 5 (1968), č. 3/4, s. 165–196.

The Devil Masks from the St. Nicholas Rounds in Štítná nad Vláří

A b s t r a c t

St. Nicholas rounds are a custom kept alive in most of Moravia. In South Walachia (Vlašsko), it is somewhat special because of the masks and costumes worn by the devil figures. The author describes rounds that take place the evening before the St. Nicholas day in Štítná nad Vláří (South Walachia). The rounds are made by several groups of masked figures, consisting of devils (čerti), St. Nicholas (Mikuláš), also called "The Saint" (Svatý) and the Grim Reaper (smrtka). While there is just one Saint for each group, he is usually accompanied by several devils. Disappearance of other types of masks and greater numbers of devils is a tendency typical for the modern development of the St. Nicholas rounds custom, not only in Walachia. A typical devil's mask consists of a fur coat worn inside out, a skirt of burlap cloth and a face mask called larva, usually cut of wood. They carry a birch broom in their hands and sport a chain on their chest with many small bells attached to it. The older people remember that the wooden masks used to be crafted by skilful people, which is also well documented by both pictures and the actual items. Today, the tradition of wooden masks lives mainly thanks to Josef Štěpančík (b. 1970), whose work is discussed in the second part of this study. The basic material is a half-log of lime wood onto which a devil face is carved with a chisel. Then, tanned fur and horns are attached to the upper part of the mask. The horns can be of cow, a ram or even made of wood. As of now, Štěpančík estimates the number of his creations to exceed fifty.

Teufelsmasken im Nikolaus-Umgang in Štítná nad Vláří

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Nikolaus-Umgänge werden nach wie vor in den meisten Orten und Regionen in Mähren gepflegt. Was jedoch eine starke Aufmerksamkeit erweckt, sind Masken, insbesondere Teufelsmasken in der Südwalachei. Die Autorin berichtet über Umgänge am Vorabend des St. Nikolaustag in Štítná nad Vláří (Südwalachei), wo im Rahmen dieses Brauchs einige Gruppen maskierter Gestalten auftreten – Teufel, Nikolaus (Heiliger) und Totenfigur. In jeder Gruppe gibt es nur einen Heiligen, jedoch mehrere Teufel. Der jeweiligen Tendenz entspricht eine Typenverengung und auf anderer Seite Vervielfältigung von Teufelsmasken. Das ist kennzeichnend für die gegenwärtige Entwicklung des Nikolaus-Brauchs nicht nur in der Walachei. Die Teufelsmaske besteht aus einem Pelzmantel, dessen Fell auf die Außenseite gewendet ist, einem Rock aus Sackleinwand und einer aus Holz geschnitzten Gesichtsmaske wie bei einem Holzwurm. Der Teufel trägt einen Birkenbesen in der Hand und eine Kette um die Taille und quer über die Brust, wobei an der Kette viele Glocken angebracht sind. Die ältere Tradition der Holzmasken belegen sowohl Mitteilungen der Zeitzeugen als auch Bild- und Sachdokumente. Die Holzmasken von heute sind mit Josef Štěpančík (*1970) verbunden, dessen Arbeit der zweite Teil des Beitrags gewidmet ist. Aus einem Holzklötz (Lindenholz) schnitzt er Teufelsgesichter mit dem Beitel. Zum oberen Teil der Maske befestigt er ausgegerbtes Fell und Hörner (Kuh-, Schafbock- oder auch Holzhörner). Die Zahl seiner Erzeugnisse schätzt Josef Štěpančík auf mehr als fünfzig Masken.